
Е.Петровський

**КАДРОВА СИТУАЦІЯ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ
ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В
1930-х роках**

На початку 1930-х років радянська влада, не відмовляючись від експериментів в освітянській сфері, вирішила повернутись до старих форм організації вищої освіти. У 1933 році на базі Інституту професійної освіти (профос) та Фізико-хіміко-математичного інституту (фізхіммат) було відновлено роботу Одеського університету. Лише через рік у його складі з'явився в якості самостійної одиниці історичний факультет. Він складався з п'яти кафедр: історії СРСР, історії України, історії стародавнього світу й археології, історії середніх віків, нової та новітньої історії¹. Поряд з представниками дореволюційної генерації істориків на факультеті працювала значна кількість викладачів, які здобули освіту вже в радянський час. В руслі утвердження в СРСР тоталітарного режиму, влада взяла курс на виховання для майбутнього суспільства нового типу викладачів, здатних слухняно виконувати вказівки і стати в майбутньому «будівниками соціалізму» в країні. Різними методами й формами тиску витіснялись з вищої школи працівники старшого покоління, хоча нова зміна далеко не завжди відповідала високому рівню фахівця-історика. Кадрова ситуація почала кардинально змінюватись в другій половині 1930-х років, коли посилилась репресивна політика радянської влади. На історичному факультеті змінилась значна кількість викладачів та представників адміністрації, які були звільнені з роботи або стали жертвами репресивних дій органів НКВС.

Предметом спеціального дослідження кадрові переміщення на історичному факультеті ще не виступали. Це пов'язано, в першу чергу, з обмеженням до недавнього часу доступу до архівів органів держбезпеки, а також через значну втрату матеріалів передвоєнних часів. В новітньому виданні історії університету подано перелік репресованих викладачів факультету в 1930-х роках, але й він далеко не повний. Дослідниками написано низку біографічних нарисів зібраних в 4-томному виданні біографічного словника «Професори Одеського (Новоросійського) університету». Вони присвячені окремим професорам, які працювали в університеті, зокрема й в 1930-х роках. Долі викладачів, що стали жертвами радянського терору, висвітлюються у кількох публікаціях².

Важливим джерелом для простеження змін в кадровій ситуації на історичному факультеті в 1930-х роках є архівно-слідчі справи, що знаходяться в архіві Управління Служби безпеки України в Одеській області, документи Державного архіву Одеської області, поодинокі статті в науковій літературі та матеріали періодичної преси 1930-х років, хоча зміст останніх слід аналізувати особливо критично.

В Одеській області, як і в цілому по країні, катастрофічно не вистачало кадрів істориків для навчальних закладів всіх рівнів. Тому історичний факультет дуже швидко став одним з найчисельніших в університеті. У 1935/1936 навчальному році набір на історичний факультет складав 74 абітурієнта і поступався лише хімічному – 121³. Всього на перші курси університету було прийнято 510 студентів. У 1936 році 70 випускників-істориків відряджено на педагогічну роботу в середні школи та педтехнікуми, а шестеро залишались в розпорядженні університету⁴. У 1937 році випуск факультету склав 116 чоловік, з яких лише 76 залишили для роботи в області⁵. Певна кількість випускників продовжувала навчання в аспірантурі. Підготовка аспірантів вважалася пріоритетним завданням в Одеському університеті, але виконаних і захищених дисертацій з історії в 1930-х рр. було мало.

З початком роботи історичного факультету тут працювала значна кількість видатних істориків, чиї імена були пов'язані ще з Новоросійським університетом та Інститутом народної освіти. Слід назвати відомого спеціаліста з історії французької революції професора К.П. Добролюбського, дослідника актуальних проблем медієвістики та історії нового часу М.М. Розенталя, викладачів історії стародавнього світу М.І. Гордієвського, Б.В. Варнеке. Не менш відомими викладачами були і Є.А. Загоровський, І.І. Іванов, Б.М. Меламед, Й.Л. Вайнштейн, І.І. Беляєвич, О.В. Фадєєв, С.Я. Коган, М.І. Межберг. До організації у 1937 році літературного факультету, тут працювали професори філології Р. Волков та Г. Сербський. З року в рік збільшувалась кількість молодих викладачів: І.Д. Сероглазов, І.І. Погорілий, С.М. Ковбасюк, М.О. Бачинський, Г.І. Гладківська, Є.В. Гороховська, М.Ф. Скавронський, М.М. Петринський, В. Рейжевський, Г.М. Трачевський та інші. Після 1937-1938 років до викладацької роботи були задіяні колишні аспіранти університету О.П. Лісничий, І.А. Адамов, Є.В. Сизоненко, Б.Н. Фурман, В.Т. Горбатюк, А.В. Крячун, А.М. Литвиненко, О.І. Колесников, А.А. Кудря, П.Г. Чухрій.

Першим деканом відродженого історичного факультету призначили Ізраїля Давидовича Сероглазова. У 1935 році він одержав науковий ступінь кандидата історичних наук. Окрім посади декана, виконував обов'язки професора, завідував кафедрою історії СРСР та активно займався громадською роботою. В травні 1935 року на першій науковій сесії Одеського державного університету, серед підготованих історичним факультетом праць були відзначені роботи професорів І.Д. Сероглазова, К.П. Добролюбського, Й.Л. Вайнштейна, І.П. Шмідта⁶.

Наукова робота викладачів історичного факультету зумовлювалась в значній мірі специфікою тих матеріалів, які знаходились в Одесі. Дослідженню історії Англії і Франції у XVIII ст., проблемам французької революції та Паризької комуни 1871 року сприяла наявність Воронцовського, Строганівського та Шільдерівського фондів Наукової бібліотеки. Зібрання Публічної бібліотеки, історико-археологічного музею, Одеського обласного архіву також допомагали у написанні історичних праць. Досить частими були і наукові відрядження викладачів та аспірантів до Києва, Москви, Ленінграду. Лише І.Д. Сероглазов мав у 1936 році чотири наукові відрядження поза межі Одеси. На початку 1936 року К. Добролюбський підготував працю «Суспільно-політична роль театру після 9 термідора»⁷. Викладачі історичного факультету досліджували історію селянських рухів на Україні в XX столітті (І. Сероглазов), історію італійських колоній в Криму (Є. Загорівський), історію повстання рабів в Римі (М. Гордієвський), історію Червоної гвардії в Одесі (С. Ковбасюк) та низку інших тем. Вони написали ряд статей для «Великої радянської енциклопедії» і «Книги для читання з історії народів СРСР»; готували матеріали для «Наукових записок Одеського університету»; випускали рукописний журнал «Крокодил»; були учасниками наукових конференцій; часто друкувалися в періодичних виданнях та різноманітних збірниках; активно брали участь у випуску університетської багатотиражки «За більшовицькі кадри». На сторінках газети висвітлювалось життя університету та важливі політичні події того часу. І.Д. Сероглазов певний період був її редактором. Загалом, саме історичний факультет став ініціатором багатьох починань в Одеському університеті.

Розпорядженням проректора університету по наукових справах Д.І. Склярюка, належало сплачувати заробітну платню за наукову роботу, починаючи з 1 вересня 1935 року, професорам Сероглазову, Добролюбському, Вайнштейну по 200 крб. на місяць та доцентам

Погорілому, Рейжевському, Ковбасюку, Петринському по 150 крб⁸. В архівно-слідчій справі № 7546-п архіву УСБУ в Одеській області зберігся важливий документ під назвою «План сплати за наукову роботу по історичному факультету ОДУ на 1936 рік». У ньому зазначені наукові теми викладачів, термін їх виконання та заробітна платня за проведену роботу. Кожен давав розписку про зобов'язання виконати свою тему розміром у певну кількість друкованих аркушів і здати її до наукової частини ОДУ не пізніше 29 грудня 1936 року, а у разі невиконання повернути суму авансу. Досліджувані викладачами історичного факультету наукові теми були такими: «Преса в Парижі після 9 термідора» (К.П. Добролюбський), «Аграрний рух на Україні під час австро-германської окупації» та «Історична концепція М.М. Покровського» (І.Д. Сероглазов), «Боротьба революційного марксизму з народництвом» (І.П. Шмідт), «Радянська Україна в 1919 році» (І.І. Погорілий), «Червона гвардія в боротьбі за жовтень в Одесі» та «Боротьба селян проти військових поселень на Україні» (С.М. Ковбасюк), «Жакерія і повстання Етьєна Марселя» та «З історії класової боротьби у Франції XVI-XVII ст. (етюд)» (В. Рейжевський), «Гносеологічні коріння ідеалізму XVII та XVIII сторіч» (Б.М. Меламед), «Російський імперіалізм на Близькому Сході» (М.М. Петринський), «Царицинський похід донецьких пролетарів на чолі з К.Є. Ворошиловим» (Г.І. Гладківська), «Чернишевський як економіст» (Й.Л. Вайнштейн), «Гроші в Росії та СРСР» (Ш.Г. Вишнепольський), «Економічні погляди російських просвітителів» (О.Г. Смірнов), «Становище робітничого класу царської Росії в післяреформенний період» (М. Барабтарло), «Розвиток класових протиріч у франкському суспільстві V-VIII ст.» (М. М. Розенталь), «Феодалізм і його коріння на Заході» (І.І. Іванов), «До питання про політичну централізацію Аравії після імперіалістичної війни і шляхах її розвитку» (І.І. Белякевич)⁹.

Отож, як бачимо, на історичному факультеті розроблялося значне коло наукових проблем. Інша справа, що історична наука в 1930-х роках все більше відчувала на собі тягар офіційної ідеології, коли на перше місце виходили схематизм, компіляторство та догматичне мислення. З 1938 року можливість для істориків використовувати оригінальні документи була ще більше обмежена, оскільки архіви передавалися у розпорядження НКВС СРСР. Служба Л. Берії не дуже вітала намагання дослідників дізнатися правду про певні сторінки історії¹⁰. Крім того, виданий того ж року «Короткий курс історії ВКП(б)» взагалі поставив істориків у

жорсткі рамки проведення досліджень, вихід за які загрожував щонайменше позбавленням роботи та виключенням з партії.

Наприкінці 1930-х років особливе місце в дослідженнях викладачів історичного факультету зайняли проблеми класової боротьби, робітничого руху, історико-партійна тематика. Загально-університетську кафедру ленінізму та історії партії за рекомендацією та затвердженням Ворошилівського РК КП(б)У від 22 листопада 1938 року очолив Іван Сергійович Сергєєв¹¹. Пізніше нею завідував доцент Г.Л. Фурманов. Кафедрою історії СРСР керував О.В. Фадєєв, який у передвоєнні роки працював над докторською дисертацією «Абхазія в ХІХ столітті». У передвоєнні роки з кафедри нової історії виділилась кафедра нової історії колоніальних і залежних країн, якою керував І.І. Беляєвич. Він також працював над докторською дисертацією на тему «Туреччина в зовнішній політиці європейських країн в період імперіалізму». Така кафедра була єдиною в Україні. Борис Васильович Варнеке завідував кафедрами стародавньої історії та класичної філології, а в педагогічному інституті ще й кафедрою світової літератури. Під його керівництвом працювало 8 аспірантів¹². Кафедра середніх віків взагалі не мала завідуючого, хоча й вказувалося, що на факультеті є три аспіранти, які спеціалізувались в цій сфері¹³. У 1937-1938 рр. даною кафедрою керував М.М. Розенталь, який до того ж був її єдиним працівником. Загалом на історичному факультеті наприкінці 1930-х років налічувалось 25 аспірантів. Постійно відбувалося поповнення викладацького складу молодими кадрами, переважно випускниками факультету.

Плинність кадрів викладачів з початком роботи історичного факультету була досить великою. Значну роль у цьому відіграла партійна організація університету, яка намагалась контролювати всі сфери діяльності навчального закладу. У другій половині 1930-х років вирішальну роль у ліквідації «зайвих» для радянської системи викладачів взяли на себе органи НКВС. Втрати факультету від партійних чисток та репресій були вражаючими.

Після обговорення листа Й. Сталіна в журнал «Пролетарська революція», товариство «Істориків-марксистів» звинуватило свого члена Й.Л. Вайнштейна в пропагуванні антиленінської схеми Паризької Комуни. Зазначалося, що в його лекціях не вистачає марксистсько-ленінської методології і пропонувалося зняти з роботи як такого, що остаточно «не роззброївся». Викладача Погребинського звинуватили в пропагуванні ворожих поглядів

репресованих академіків Слабченка та Яворського¹⁴. 5 липня 1933 р. на засіданні вказаного товариства звинувачення в шкідливих націоналістичних помилках у викладанні історії отримав останній ректор Інституту народної освіти та Інституту професійної освіти (1930-1933 рр.) Арсеній Парфентійович Клочко¹⁵. Під час чистки партійної організації Одеського університету в грудні 1933 року його виключили з партії. 21 січня 1934 року органи НКВС як члена «української військової організації» (УВО) арештували доцента держуніверситету і одночасно методиста міськнаробразу Володимира Дмитровича Баршівського¹⁶. На історичному відділі він викладав історію України та курс ленінізму. Слід зазначити, що робота в університеті тривала лише півтора місяці. В.Д. Баршівського за рішенням «трійки» при колегії ДПУ УРСР від 29 травня 1934 р. ув'язнили до виправно-трудова таборів на 5 років¹⁷.

В січні 1936 року Одеський обком КП(б)У організував в університеті перевірку викладання громадянської історії. Доповідь комісії була негативною. У ній вказувалося на повну відсутність випуску кафедрами та співробітниками друкованої продукції¹⁸. Дане зауваження є незрозумілим, адже лише завідуючий кафедрою історії України І.І. Погорілий опублікував на шпальтах місцевих періодичних видань понад 30 статей. Не меншим був доробок і інших викладачів. Перевіряючі відмічали серед викладачів наявність троцькістів. У якості прикладу називався доцент кафедри історії України Гнат Митрофанович Трачевський. На цьому його робота в університеті припинилась. Доцент С.М.Ковбасюк також знятий з роботи в 1935 році, хоча через деякий час був знову поновлений на посаді. Ставилася під сумнів незаплямованість біографій М. Гордієвського, Є. Загоровського, І. Сероглазова.

Через два місяці відбулася нова перевірка ОДУ, яка також виявила «ворогів народу». Зазвичай комісії для перевірки надсилались до вищих навчальних закладів після «сигналів» (доносів) студентів чи самих викладачів на керівництво або колег. Особливо лихоманила перевіряюча робота комісій в 1937-1938 роках. Часто вони працювали там постійно і безперервно, піднімаючи галас через незначні недоліки, перетворюючи їх на серйозні помилки або навіть злочини. Траплялося, що у вузі працювало одночасно до 5 таких комісій. Проти створюваної ними нестабільності та хаосу в навчальному процесі інколи виступали самі студенти, надсилаючи листи з проханням припинити роботу комісій через безпідставні заяви¹⁹.

Внаслідок проведення чисток, з вузів звільнено багатьох працівників. Інструктор Одеського обкому КП(б)У Бондаренко в «Доповідній записці до питання про класову боротьбу на фронті національно-культурного будівництва по Одеській області (1933-1937)» датованій 29 квітня 1937 року, повідомляв, що за вказаний період в держуніверситеті звільнено близько 20 викладачів. Головним чином це були викладачі соціально-економічних наук історичного факультету. Серед них знаходимо викладачів діалектичного матеріалізму Когана, Штейна, Марочника, Самулевича; викладачів ленінізму Фарбера, Брагінського (обидва арештовані); викладача політекономії Маркова та працівника відділу аспірантури Чарову (внаслідок цькування скінчила життя самогубством); історика середніх віків Рейжевського (арештований); викладачів історії України Межберга, Трачевського, Шульмана. В записці інструктор зазначав, що через відсутність викладачів радянської школи, в університеті продовжували працювати професори Сухов, Гордієвський, Загоровський. Відмічалось, що «студенти-випускники провідного історичного факультету переростають своїх викладачів та професорів, викривають та виправляють їх помилки. І головним чином з ініціативи студентів відсторонено ряд викладачів»²⁰. Через постійне цькування змушений залишити роботу і виїхати з Одеси викладач історії стародавнього світу І.І. Іванов. На певний час з роботи зняли Г.І. Гладківську, проте після піку масових репресій вона знову повернулася до викладання.

Боротьба з троцькізмом, яка розпочалася ще з 1935 року, призвела до усунення від виконання обов'язків першого ректора університету, професора історії І.П. Шмідта. Влітку 1936 року його викликали до Москви, а з вересня виконуючим обов'язки ректора призначили Й.Л. Вайнштейна. Йому теж не вдалося уникнути шквалу несправедливої критики на свою адресу. На початку 1938 року місце ректора посів призначений ЦК ВКП(б) Пекарський.

Розпочата після лютого-березневого (1937 р.) пленуму ЦК ВКП(б) вакханалія репресій особливо сильно вдарила по історичному факультету. Вседозволеність доносів та визначене законодавством покарання за недонесення активно штовхали студентів, аспірантів та самих викладачів на легкий шлях вирішення завданих кривд чи перешкод в кар'єрі. Шпальти місцевих газет майорять статтями з огульною критикою на працівників сфери освіти. Зустрічаються і «присвячені» Одеському університету. Шквал критики обрушується на керівництво університету, факультетів, кафедр та окремих викладачів. Постійні перевіряючі комісії не полишають історичний

факультет. Спеціально організовані студенти нарізно ведуть стенограми лекцій викладачів і здають їх до спецчастини. Органи НКВС проводять арешти викладачів. Курси, які читалися репресованими лекторами, змушують перечитувати інших, вважаючи попередній виклад матеріалу «шкідливим» для студентів.

Внаслідок репресій на історичному факультеті особливо постраждала кафедра історії України. Вона складалася з І.І. Погорілого (завідуючий), С.М. Ковбасюка, Г.М. Трачевського, М.І. Межберга, Шульмана. Двох останніх викладачів звільнили з роботи за допущені помилки та ніби-то неправильне трактування історичних фактів. Самсон Михайлович Ковбасюк був змушений залишити історичний факультет у 1938 році, оскільки через цькування мав всі шанси стати черговою жертвою каральних органів. Лише у 1944 році, після повернення університету з евакуації, він знову почав викладати.

Завідуючого кафедрою Івана Івановича Погорілого заарештували у ніч з 13 на 14 серпня 1937 року як учасника «контрреволюційної української націоналістичної організації». У справі наявні лише три протоколи допиту, але у жодному з них він не визнав себе винним. Значна кількість арештованих за цією справою осіб назвали І.І. Погорілого учасником зазначеної організації. 27 жовтня 1937 року в Києві виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР засудила його до розстрілу з конфіскацією особистого майна²¹. Серед багатьох репресованих «учасників» цієї міфічної організації були завідуючий відділом пропаганди і агітації Одеського обкому КП(б)У Є.М. Манюрін-Броварський, начальник облуправління у справах мистецтв М.Ф. Шостацький та його заступник Д.І. Солтус, перший проректор у наукових справах ОДУ П.О. Самулевич (на момент арешту співробітник музею революції) та інші. Як члена сім'ї зрадника батьківщини на 8 років ув'язнили дружину І.І. Погорілого Софію Борисівну Міркіну²².

Гната Митрофановича Трачевського органи НКВС арештували 3 вересня 1937 року. Після звільнення з університету він працював ще деякий час доцентом педагогічного інституту, а потім науковим співробітником історичного музею. Його звинуватили як учасника «української контрреволюційної націоналістичної організації». Як і для багатьох інших жертв сфабрикованої слідчими НКВС організації, 29 жовтня 1937 року «трійка» при УНКВС по Одеській області прийняла рішення про розстріл Г. М. Трачевського²³.

Внаслідок повного розгрому кафедри історії України, на певний час її робота завмерла. Після нової організації кафедри викладати мусили її аспіранти. В матеріалах обстеження роботи педагогічного інституту зазначено: «В.Т. Горбатюк є штатним викладачем педінституту з навантаженням в півтори ставки, він же викладач держуніверситету теж з навантаженням в півтори ставки, він же керівник кафедри в держуніверситеті і аспірант кафедри, якою керує»²⁴. З 1939 року кафедрою історії України завідував О.І. Колесников. Викладачами працювали О.П. Лісничий, І.А. Адамов, А.А. Кудря, В.Т. Горбатюк²⁵. У 1939 році деякі роботи були надруковані в збірнику «Праці Одеського державного університету»²⁶. Редакція журналу «Історик-марксист», характеризуючи наукову роботу істориків Одеси, зазначала: «Організація цієї кафедри є значним досягненням, хоча вона ще потребує постійної допомоги з боку українського історичного центру – Інституту історії АН УРСР»²⁷. Опікувався роботою кафедри в ці роки та керував підготовкою її аспірантів професор кафедри історії України Київського університету та старший науковий співробітник АН УРСР Олександр Петрович Оглоблин.

Ситуація з керівництвом на історичному факультеті теж була складною. Восени 1937 року починається справжнє цькування декана І.Д. Сероглазова. В місцевій періодичній пресі з'являється низка огульних статей, в яких автори закидають йому участь в Єврейській комуністичній партії, потурання «ворогам народу», погане керівництво факультетом та помилки у викладанні. Питання про політичне минуле та дружбу Ізраїля Давидовича з арештованим І.І. Погорілим ставиться на зборах парторганізації університету, яка 4 жовтня 1937 року виключила його з лав ВКП(б). У грудні 1937 року І.Д. Сероглазов залишив роботу на історичному факультеті, передавши всі справи С.М. Ковбасюку. Намагаючись повернути собі чесне ім'я, він їздив до Москви, де в ЦК ВКП(б) подав заяву на ім'я Й. Сталіна. Всі намагання виявилися марними, проте у другому семестрі 1937/1938 навчального року Ізраїль Давидович ще читав лекції на історичному факультеті. Його арешт стався у ніч з 23 на 24 липня 1938 року. Після 15 місяців ведення слідства, Особлива нарада при Народному комісарові внутрішніх справ СРСР 5 жовтня 1939 року прийняла постанову про ув'язнення І.Д. Сероглазова у виправно-трудова табори терміном на 5 років²⁸.

Після звільнення з посади декана І.Д. Сероглазова, справами історичного факультету певний час опікувався С.М. Ковбасюк.

Проте шквал критики швидко змусив його скласти повноваження. З 1 березня 1938 року деканом призначили Дмитра Дмитровича Кипарисова, який з 1931 року працював завідуючим промислово-транспортного відділу ЦК КП Туркменістану. У червні 1937 року розпорядженням ЦК ВКП(б) він направлений до Одеського обкому КП(б)У, де обіймав посади помічника секретаря обкому партії та завідуючого ОРГПО. В середині листопада з Туркменії надійшли матеріали про зв'язок з «ворогами народу» і Д.Д. Кипарисова зняли з роботи. До 1 січня 1938 року був безробітним, після чого його зарахували в штат Одеського університету в якості виконуючого обов'язки професора по кафедрі ленінізму та історії партії, пізніше деканом історичного факультету. Дмитро Дмитрович не був професійним істориком. Його освіта складала лише шість класів Самарської гімназії, проте перебування в лавах ВКП(б) з 1920 року дало великий досвід партійної роботи на керівних посадах. На факультеті він викладав студентам 4 та 5 курсів.

Рівно місяць і десять днів тривала робота Д.Д. Кипарисова у якості декана. 11 квітня 1938 року він став черговою жертвою репресивних дій органів НКВС. Після арешту, Дмитра Дмитровича 30 квітня направили до Києва, потім восени 1938 року в Туркменію до Ашхабаду, далі у 1940 році до Бутирської в'язниці в Москву. Слідчі матеріали у його справі зібрані в чотирьох томах, останній з яких – власноручні показання обвинуваченого. Відносно роботи на історичному факультеті він писав: «Рішенням обкому з викладацького складу історичного факультету були зняті як чужі люди з буржуазною психологією професори Гордієвський та Розенталь, доцента Ковбасюка позбавили кафедри і права читати курс по ХХ ст. З партії виключили доцента Сероглазова. Так як я останній час мав доволі сильний вплив на щойно присланого ЦК ВКП(б) нового ректора Пекарського, мені вдалося добитись повернення на роботу Розенталя і Ковбасюка та відміни всіх обмежень для Сероглазова, якого я намагався захистити від критики студентів за помилки та партійної організації факультету, незгідної з моїми пропозиціями. Я домігся би, очевидно, повернення на роботу і Гордієвського, але останній був арештований днів за десять до мене»²⁹.

7 липня 1941 року Військова колегія Верховного Суду СРСР в Москві винесла вирок про розстріл Д.Д. Кипарисова з конфіскацією особистого майна³⁰. Після трагічного початку радянсько-німецької війни подібні справи вирішувались швидко і не на користь

арештованих. Документу про здійснення розстрілу у справі немає, можливо через поспішність каральних органів.

В подальшому деканом історичного факультету певний час був Михайло Федорович Скавронський, а в передвоєнні роки професор Константин Павлович Добролюбський, який ще з 1934 року завідував кафедрою нової історії.

Крім завідуючого І.Д. Сероглазова, жертвами репресій стали викладачі кафедри історії СРСР Євген Олександрович Загоровський (арештований 26.12.1937) та Микола Миколайович Петринський (арештований 28.02.1938). Першого з них слідчі вже арештовували у 1931 році, але тоді після восьмимісячного слідства припинили справу за відсутністю матеріалів для притягнення до кримінальної відповідальності. У 1937 році такі матеріали були непотрібними. Слідство завершили за два дні. В постанові від 28 грудня зауважувалось, що Є.О. Загоровський є «учасником контрреволюційної української націоналістичної терористичної організації». 11 лютого 1938 року Народний комісар внутрішніх справ СРСР та Прокурор СРСР прийняли рішення про його розстріл, який стався 22 лютого³¹. Паралельно з Євгеном Олександровичем органи НКВС арештували викладача української і латинської мов Михайла Опанасовича Бачинського. Час від арешту до здійснення репресивного рішення «трійки» при УНКВС по Одеській області склав три дні (26-29 грудня 1937 року)³². Рішенням «трійки» при УНКВС по Одеській області від 31 березня 1938 року, як члена «контрреволюційної есерівської організації» розстріляли М.М. Петринського³³.

Паралельно, у належності до цієї організації звинуватили професора стародавньої історії Михайла Івановича Гордієвського. Органи НКВС арештували його 27 березня 1938 року, як «учасника і керівника контрреволюційної есерівської організації та за проведення шпигунської роботи». Приводом до арешту стала належність в минулому до цієї партії та показання ряду осіб, яких слідчі також зробили учасниками сфабрикованої організації. У справі називалася велика кількість представників одеської інтелігенції, особливо викладачів педінституту, значна частина яких була репресована. 11 жовтня 1938 року виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Одесі прийняла рішення про розстріл М.І. Гордієвського, який того ж дня виконали³⁴.

Не можна стверджувати, що даним переліком вичерпується кількість репресованих викладачів історичного факультету. Документи держуніверситету тих часів не збереглися, а слідчі справи могли бути відіслані у різні місця. Наприклад, викладача

діалектичного матеріалізму Б.М. Меламеда ув'язнили до виправно-трудових таборів на 5 років, проте місцезнаходження його слідчої справи невідомо. Ситуація другої половини 1930-х років була настільки заплутаною, складною і часто позбавленою будь-якої логіки, що простежити значну кількість змін в кадровому складі факультету не уявляється можливим.

Проте, виявлені факти дають можливість констатувати, що кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського університету в 1930-х роках була нестабільною. Причиною цьому стала зміна пріоритетів історичного пошуку, підходів до написання праць, обрання тем. Через намагання партії підкорити історичну науку своєму диктатові знижувався якісний рівень підготовки кадрів істориків. За висловом О.П. Оглоблина, в 1930-х роках «історична наука в СРСР втрачала головну свою властивість – вільну течію наукової думки й перетворювалася вже не тільки на канал для стока марксо-ленінських «істин», а просто на мертве болото, яке відпливало тільки тоді, коли влада жбурляла туди черговий директивний камінець у виді «непогрішмих» тез ЦК партії або «геніяльних» вказівок Сталіна»³⁵. Молода генерація вступала в боротьбу за посади і, не завжди переймаючись наукою, намагалася витіснити представників старшого покоління. Партійна організація університету, проводячи генеральну лінію ВКП(б), відіграла основну роль в здійсненні тиску на викладачів, а органи НКВС займалися їх фізичним знищенням. Репресивна політика держави стала головним чинником у радикальній заміні кадрів викладачів історичних дисциплін та трансформації самого типу виладача з його рівнем професіоналізму, ставленням до науки та підходами у написанні досліджень. Незважаючи на науковий доробок викладацького складу факультету в 1930-х роках, більшість написаних праць сьогодні майже не мають наукової цінності. Хоча історична наука і являла собою певну прогалину, проте саме цей час став фундаментом для її розвитку в подальші десятиріччя існування Радянського Союзу.

¹ Історія Одеського університету (1865-2000) / Гол. ред. В. А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 77.

² Бачинський А. Д. Михайло Бачинський учень Михайла Слабченка // Академік Слабченко М. Є. Наукова спадщина і життєвий шлях. – Одеса. – 1995. – С. 105-115; Расстрел историка Петринского // Смирнов В. А. Реквием XX века. – Одесса, 2001. – С. 25-39.

-
- ³ Новий набір в Одеському державному університеті // Чорноморська Комуна. – 1935. – 10 серпня. – С. 4.
- ⁴ Збірник наказів Народного комісаріату освіти. – 1936. – № 1. – С. 6.
- ⁵ Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1234. – Арк. 23.
- ⁶ Шмідт І. П., Склярук Д. І. Перша наукова сесія // Чорноморська Комуна. – 1935. – 12 травня. – С. 2.
- ⁷ Добролюбский К. Истфак Одесского университета // Историк марксист. – 1936. – № 2. – С. 177.
- ⁸ Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі УСБУ). – Фонд припинених справ (далі Ф. П). – Спр. 7546-п. – Арк. 99-101.
- ⁹ Там само. – Арк. 108-113.
- ¹⁰ Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) / Відп. ред. Ю. О. Курносов. – Кн. II. – К., 1994. – С. 39.
- ¹¹ ДАОО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1391. – Арк. 46.
- ¹² Сыркина И. Тридцатилетие // Большевистское знамя. – 1940. – 1 декабря. – С. 4.
- ¹³ О научной работе историков Одессы и Киева // Историк марксист. – 1941. – № 6. – С. 140.
- ¹⁴ ДАОО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 61.
- ¹⁵ Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. – Спр. 10682-п. – Т. 1. – Арк. 342-343.
- ¹⁶ Слідчі записали прізвище Володимира Дмитровича як Борщевський. Воно стоїть майже на всіх документах слідства. Під таким прізвищем він потрапив до новітніх праць «Історія Одеського університету», «Історія Одеси» та низки статей.
- ¹⁷ Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. – Спр. 23314-п. – Арк. 85.
- ¹⁸ Урсу Д. «... особенно засорен враждебным элементом» (Одесский университет в 20-30-е годы) // Одеський університет. – 1995. – 12 травня. – С. 4.
- ¹⁹ ДАОО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1236. – Арк. 14.
- ²⁰ Там само. – Арк. 10-11.
- ²¹ Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. – Спр. 5503-п. – Арк. 139.
- ²² Там само. – Спр. 3576-п. – Арк. 19.
- ²³ Там само. – Спр. 5453-п. – Арк. 76.
- ²⁴ ДАОО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1392. – Арк. 45.
- ²⁵ Викладачі кафедри захистили такі дисертації: О. І. Колесников «Про селянські рухи на Україні в період селянської реформи»; І. А. Адамов «Рабочие и моряки Одесского порта в революционном движении XIX и начала XX ст»; П. О. Лісничий «Положение крестьян и крестьянское движение в 80-90 гг. XIX столетия на юге Украины». Вони загинули на фронті під час Другої світової війни.

-
- ²⁶ Горбатюк В. Т. Історичні погляди великого революційного демократа Т. Г. Шевченка. Кирило-Мефодіївське братство // Праці Одеського державного університету. – 1939. – Т. 1; Колесников О. І. Реформа 1861 р. на Півдні України // Там само.
- ²⁷ О научной работе историков Одессы и Киева // Историк марксист. – 1941. – № 6. – С. 140.
- ²⁸ Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. – Спр. 3993-п. – Арк. 175.
- ²⁹ Там само. – Спр. 5878-п. – Т. 4. – Арк. 211-212.
- ³⁰ Там само. – Т. 2. – Арк. 336.
- ³¹ Там само. – Спр. 20443-п. – Арк. 125.
- ³² Там само. – Спр. 10344-п. – Арк. 8; 68.
- ³³ Там само. – Спр. 5161-п. – Арк. 109.
- ³⁴ Там само. – Спр. 25243-п. – Арк. 216.
- ³⁵ Оглоблин О. Академічна свобода й історична наука в СССР // Український історик. – 1997. – № 1/4 (132-135). – С. 170.